

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

**THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY**

2002

2

VILNIUS 2004

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

**JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE**

2002

2

VILNIUS 2004

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2004

© Straipsnių autoriai, 2004

PUBLIKACIJOS

ANDRZEJUS P U K S Z T O

LUDWIKO ABRAMOWICZIAUS „LENKIJA IR LIETUVA“

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atgimimo koncepcijos, federacinės Lenkijos Respublikos kūrimo Pirmojo pasaulinio karo ir 1918–1920 m. projektai bei panašios temos pastaruoju metu dažnai patenka į istorikų tyrimų akiratį¹. Daugelyje darbų matyti, kokių didžiulių būta bandymų pertvarkyti Rytų Europą. Be to, šiuose procesuose – turint omenyje didįjį lenkų ir lietuvių ginčą dėl Vilniaus, senosios LDK sostinės – pastebimas ryškus vadinamųjų krašto ideologijos pasekėjų – krajojvcų vaidmuo².

¹ Pastaraisiais metais pasirodė: *Idea Europy i Polska w XIX–XX wieku: Księga ofiarowana Adolfovi Juzwence*, Wrocław, 1999; J. G i e r o w s k a - K a ł ł a u r, *Straż Kresowa a Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Współdziałanie czy rywalizacja*, Warszawa, 1999; J. G i e r o w s k a - K a ł ł a u r, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 r. – 9 września 1920 r.)*, Warszawa, 2003; E. G i m ż a u s k a s, *Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.*, Vilnius, 2003; A. N o w a k, *Polska i trzy Rosje: Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków, 2001; A. N o w a k, *Juzefo Piłsudskio rytų politikos tikslai 1918–1920 metais, Lietuvos istorijos metraštis, 2001 metai I*, Vilnius, 2002, p. 151–169; B. S t o c z e w s k a, *Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego*, Kraków, 1998; *Traktat Ryski 1921 roku po 75 latach: Studia pod redakcją M. Wojciechowskiego*, Toruń, 1998.

² J. B a r d a c h, *Wieloszczeblowa świadomość narodowa na ziemiach litewsko-ruskich Rzeczypospolitej w XVII–XX wieku, Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu*, pod red. J. Jurkiewicza, Poznań, 1999, s. 11–34; J. J u r k i e w i c z, *Koncepcja krajowa a przemiany stosunków narodowościowych na Litwie i Białorusi w początku XX w. (do 1918 r.)*, ten pat., p. 119–133; R. M i k n y s, *Michał Römer i krajowcy o koncepcji państwowości Litwy w latach 1922–1940*, ten pat., p. 89–99; D. S t a l i ũ n a s, *Tadeusz Wróblewski a idea kulturalnej autonomii personalnej na Litwie na początku XX w.*, ten pat., p. 99–107; taip pat žr.: R. M i k n y s, *Wilno i Wileńszczyzna w koncepcjach Michała Römera i krajowców, Europa nieprovincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodniej dawnej Rzeczypospolitej 1772–1999*, pod red. K. Jasiewicza, Warszawa-Londyn, 2000, s. 57–67.

Neišvengiama ir daugelio įvykių eigos koregavimo, atskirų dokumentų autorystės ir turinio pataisų. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje pavyko aptikti Mariano Świechowskio darbą. Tekstas daugeliui lenkų ir lietuvių problematikos tyrėjų yra žinomas, nors visas jokiame rinkinyje ir nebuvo skelbiamas³.

Tai vieno iš pagrindinių XX a. pradžios Vilniaus krajovcų Ludwiko Abramowicziaus referatas Władysławui Jaworskiui, Krokuvos vyriausiojo nacionalinio komiteto (toliau – VNK) vicepirmininkui, pavadinimu „Polska a Litwa“ (Lenkija ir Lietuva)⁴. Didelę šio veikalą ištrauką paskelbė Wiktoras Sukiennickis, kuris „Zeszyty Historyczne“ puslapiuose išspausdino kitą nepaprastai vertingą dokumentą – konfidencialų Michała Römerio memorialą „Litwa wobec wojny“ (Lietuva karo akivaizdoje), parengtą Vyriausiojo nacionalinio komiteto Karo departamento⁵ pavedimu. Šis memorialas iki šiol yra pagrindinis lenkų ir lietuvių, lenkų ir baltarusių bei lenkų ir žydų santykių šiame regione I Pasaulinio karo metais tyrimų šaltinis. Plačiai žinomos sintezės „East Central Europe during World War I: from Foreign Domination to National Independence“ (vol. I–II, New York, 1984) autorius W. Sukiennickis nurodo, kad tai ne vienintelis M. Römerio referatas VNK. Paskutinėje nuorodoje W. Sukiennickis teigia: „Pabaigoje suformuluotas „asmenines pastabas“ dėl Lenkijos ir Lietuvos santykių Römeris patikslino kitame rašinyje, pavadintame *Lenkija ir Lietuva*, kuriuo atsakė į „Jo Didenybės VNK Vicepirmininko [Władysława L. Jaworskio – W. S.] siūlymą parengti kūrinių, įrodysiančių galingosioms valstybėms būtinybę plėsti Lenkijos valstybę rytų kryptimi už lenkų etnografinių žemių ribų“. Nors tame pačiame aplanke kaip ir „Memorialas“ esantis rašinys nepasirašytas (ir be datos), vis dėlto neabejoju, kad jį sukūrė Römeris netrukus po memorialo“⁶.

³ Mariano Świechowskio biografija, *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, pod red. J. M. Majchrowskiego, Kraków, 1994, Nr. 1455. Kilęs iš Žemaitijos bajorų šeimos, baigė gimnaziją Šiauliuose, vėliau studijavo Odesos ir Jogailaičių universitetuose, Pirmojo pasaulinio karo metu vadovavo Lietuvos reikalų biurui Krokovoje. 1919–1920 m. dirbo Rytinių žemių civilinėje valdyboje, vėliau – Lenkijos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos Tautybių skyriuje ir Tautybių reikalų tyrimų institute Varšuvoje.

⁴ L. A b r a m o w i c z, Polska a Litwa, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS), f. 168 (M. Świechowskio fondas), b. 34, p. 10–13 (mašinraštis); vienas iš nedaugelio L. Abramowicziaus gyvenimo aprašymų: *Almanach Literacki*, pod redakcją Cz. Jankowskiego, Wilno, 1926, s. 74–75; apie L. Abramowicziaus kaip knygos istoriką žr.: *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa–Łódź, 1972, s. 1–2; be to, žr.: V. B e r e n i s, Liudviko Abramovičiaus ir Mykolo Römerio XX amžiaus Lietuvos valstybės idėjos klausimu, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* (toliau – LAIS), t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 171–77.

⁵ M. R ö m e r, Wilno u schyłku rządów carskich. Litwa wobec wojny, [wyd.] W. Sukiennicki, *Zeszyty Historyczne*, z. 17, 1970, s. 56–127; ištraukos lietuvių kalba: M. R ö m e r, Lietuva karo akivaizdoje, *Baltos lankos*, 1993, Nr. 3, p. 205–225.

⁶ „Zeszyty Historyczne“ puslapiuose W. Sukiennickis nurodo, kad M. Römerio ir kt. memorialus rado Hoover Library fonduose, Stanforde, Kalifornijoje. 1927 m. bibliotekos direktorius dr. H. H. Fisheris

Toliau W. Sukiennickis pateikia kelias šio referato ištraukas. Taip pat atkreipia dėmesį, kad „nuosekliai apgalvota rašinio autoriaus politinė linija vis dėlto nebuvo populiari tarp Lenkijos politikos veikėjų ir turėjo daug atkaklių priešininkų tarp vilniečių“⁷.

Žinoma, kad W. Sukiennickis po karo niekada daugiau nesilankė savo jaunystės mieste (kur studijavo ir pradėjo mokslininko karjerą Stepono Batoro universiteto Teisės ir socialinių mokslų fakultete bei Rytų Europos mokslo ir tyrimų institute) ir jam nebuvo pasiekiami Vilniaus archyvai⁸. Į abejones dėl „Polska ir Litwa“ autorystės pirmas dėmesį atkreipė istorikas Janas Sawickis. Analizuodamas M. Römerio pažiūrų raidą pirmaisiais karo metais, jis pastebi, kad plačiai žinomas krajovcas tolsta nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių nedalumo idėjos, Lietuvos nepriklausomybės idėją sieja su Lenkijos valstybiniais interesais, kalba tik apie vieną, bendrą Lenkijos, Lietuvos, Latvijos ir Baltarusijos valstybingumą (abiejų krajovcų pažiūrų artumas, stiprėjęs iki karo pradžios, skatina atidžiau nagrinėti jų tekstus). J. Sawickis pareiškęs, kad „sunku pritarti Wiktora Sukiennickio prielaidai, kad žinutės „Polska a Litwa“ („Lenkija ir Lietuva“) autorius būtų M. Römeris <...>“, o „žodžius: „yra tik viena išeitis – pripažinti ir viešai paskelbti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinę valstybinę formaciją – greičiausiai reikia priskirti L. Abramowiczui“⁹.

Tiek data, tiek ir parašas dabar Mokslų akademijos bibliotekoje rastame rankraštyje galutinai išsklaido abejones.

Ką reiškia šis M. Römerio autorystės perdavimas L. Abramowiczui? Pirmiausia didesnę savarankiškos didžiosios Lietuvos idėjos populiarumą tarp Varšuvos autoritetingų veikėjų laikotarpiu prieš pat Lenkijos valstybės atgimimą. Pastebėkime, kad nuo 1915 m. gegužės buvęs „Przegląd Wileński“ vyriausiasis redaktorius aktyviai reikšėsi proaustriškos Lenkijos valstybingumo lygos (toliau – LVL) organizacinėje veikloje Varšuvoje, vėliau buvo ir šios organizacijos sekretorius, be to, redagavo LVL spaudos leidinį „Strażnica“.

M. Römeris šiame politikos kūryje nedalyvavo – išbandė eilinio lenkų legionų kario duoną – taip prisidėdamas prie Lietuvos išlaisvinimo.

nupirko iš nežinomo asmens 11 dėžių, kuriose rado 38 iš dalies sutvarkytas bylas su dokumentais ir memorialais. Byla D1 dėžėje III vadinosi „Lietuva nuo 1914 m. rugsėjo 1 d. iki 1917 m. gruodžio 31“, joje susegtos 68 pozicijos, daugiausia mašinraščiai – memorialai apie padėtį Lietuvoje, iliustruojantys politinę (tautinę) ir ekonominę situaciją; dauguma jų rašyta Leono Wasilewskio ir M. Römerio.

⁷ Ten pat, p. 127.

⁸ W. Sukiennickio (1901 Kauno apskritys – 1983 Kalifornija) biografija: *Słownik Historyków Polskich*, opr. M. Prosińska-Jackl, Warszawa, 1994, s. 502.

⁹ J. S a w i c k i, Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos, *LAIS*, t. 15, Vilnius, 1999, p. 115–116.

Būtent L. Abramowiczius turėjo paplušėti, kad įtikintų LVL veikėjus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės savarankiškumo būtinybe, nes ši organizacija plėtojo ir federacinius, ir aneksinius būsimosios Lenkijos planus. 1916 m. rugpjūčio 20 d. LVL savo pranešime paskelbė, kad „<...> lietuvių, baltarusių, ukrainiečių ir net latvių gentys neturi visų sąlygų būtinų organizuotis į savarankišką valstybinį vienetą, todėl jų sąjunga su Lenkijos valstybe, užtikrinanti daug didesnę tautinės raidos laisvę nei įjungimas į Rusiją ar Vokietiją, yra abipusiai naudinga“¹⁰.

L. Abramowiczius aktyviai reiškėsi Piotrkovo leidinyje „Wiadomości Polskie“, primindamas, kad „lenkų gaivalas lig šiol Lietuvoje ir Baltarusijoje sudaro rimtą jėgą“, taip pat, kad „Lenkijos istorinė misija rėmėsi ir remiasi ne grobikiškais ir nutautinimo siekais <...>, bet taikiu savo kultūros, Vakarų kultūros platinimu“¹¹.

1916 m. gruodį L. Abramowiczius trumpam tapo Laikinosios valstybės tarybos Spaudos biuro vedėju. Vėliau vadovavo Lietuvos komisijoje, veikusioje prie Lenkijos valstybės tarybos Politikos reikalų departamento, po to – prie Regentų tarybos, ėjo Lietuvos ir Baltarusijos reikalų referento pareigas. Pasak M. Römerio, L. Abramowicziaus pastangomis Lietuvos komisija priėmė „unijos postulata, grindžiamą Lietuvos valstybingumo ir nedalumo principu, nepaisant grafų Rostrowskio ir Kamienieckio iš Politikos reikalų departamento aneksinių tendencijų ir labai silpno Varšuvos supratimo“¹².

Be atgarsio neliko ir L. Abramowicziaus stambaus veikalo „Litwa podczas wojny. Zbiór dokumentów, odezwy, uchwał itp.“ pasirodymas Varšuvoje pirmomis 1918 m. dienomis. Jis iki šiol yra dažniausiai Lenkijos ir Lietuvos santykių tyrinėtojų ir kitų darbuose cituojamas veikalas. Vilniaus krajojcas taip pat pastebėtas 1918 m. pradžioje Varšuvoje vykusio pasitarimo dėl lenkų ir žydų santykių Vilniuje, Lvove ir kituose miestuose dalyvių gretose¹³.

Vertinant L. Abramowicziaus veiklos 1915–1918 m. Varšuvoje visumą, ypač svarbi jo pozicija profesoriaus Marcelio Handelsmanno vadovaujame Rytų reikalų komitete, naujai įsteigtoje Lenkijos Respublikos užsienio reikalų ministerijos patariamajame organe. Juk „Komitetas laikėsi nuostatos atkurti senąją Lietuvos

¹⁰ J. J u r k i e w i c z, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983, s. 155.

¹¹ L. A b r a m o w i c z, *Litwa i Korona, Wiadomości Polskie*, 1915 10 11.

¹² Z. S o l a k, *Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938*, cz. I: lata 1908–1917, *Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie*, t. 44, 1999, s. 324; cz. II: lata 1918–1928, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, t. XLV, 2000.

¹³ Varšuvoje 1918 m. sausio 11 d. vykusio pasitarimo dėl žydų padėties paribiuose protokolais, *LMAB RS*, f. 79 (L. Abramowicziaus fondas), b. 830, p. 1–3. Slaptame susirinkime dalyvavo: dr. Tarczyński, Kobyłeckis, Medardas Downarowiczius, Osieckis, L. Grendyszyński, dr. Zawadzki, prof. Dembiński, Rogoziński, Rosselas.

Didžiąją Kunigaikštystę tautinės lygybės pagrindu“¹⁴, o 1918 m. gruodžio 5 d. komiteto posėdžio protokole nurodoma, kad L. Abramowiczius išvyko „<...> pušiau oficialiai Užsienio reikalų ministerijos pavedimu į Vilnių informacijos tikslais ir aptarti su lietuvių vadovaujančiais sluoksniais esamą ir būsimą lietuvių ir baltarusių žemių situaciją bei nurodyti kompromiso būtinybę, kad būtų išvengta nepageidaujamų padarinių“¹⁵.

Nėra žinoma, ar įvyko susitikimas su Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovais. Paskutinis jo kaip valdininko ir politiko aktyvumo etapas yra susijęs su Rytinių žemių civiline valdyba (toliau – RŽCV) (spaudos skyriaus vedėjo pareigos), kuri buvo įsteigta 1919 m. vasario 19 d. Varšuvoje Józefo Piłsudskio, kaip Lenkijos kariuomenės vyriausiojo vado, įsakymu ir turėjo visapusiškai tarnauti jo federacinei politikai. Nuo 1919 m. spalio mėnesio RŽCV įsikūrė Vilniuje (Varšuvoje liko atstovybė), kur tarp lenkų visuomenės atstovų aiškiai vyravo tautiniams demokratams palankios nuotaikos. Valdybos administraciniame aparate ypač trūko specialistų, turinčių aiškia Lenkijos ir Lietuvos bei Lenkijos ir Baltarusijos santykių sutvarkymo viziją¹⁶.

L. Abramowiczius nebuvo toks artimas J. Piłsudskio bendradarbis kaip Marianas Świechowski, kuris taip pat dirbo RŽCV – ėjo Tautybių skyriaus vedėjo pareigas (anksčiau trumpai buvo L. Abramowicziaus pavaldinys Spaudos skyriuje). Referatas „Polska a Litwa“ (Lenkija ir Lietuva) pas M. Świechowską galėjo patekti 1919–1920 m. Vis dėlto reikėtų daryti prielaidą – atsižvelgiant į M. Świechowskio išitraukimą į Lenkijos ir Lietuvos reikalus, kai jis vadovavo Lietuvos reikalų biurui Krokuvoje – kad šis rašinys jam tapo prieinamas dar 1916 m., netrukus po to, kai buvo sukurtas.

Be to, prisiminkime, kad panaikinus RŽCV, L. Abramowiczius nerado savo vietos II Respublikos politinėje scenoje. Referato „Polska a Litwa“ autorius atsidadė žurnalistinei karjerai: pirmiausia 1920–1921 m. jis redagavo dienraštį „Gazeta Krajowa“, vėliau visą tarpukarį – savaitraštį „Przegląd Wileński“. Nuosekliai ir meistriškai puoselėjo geriausius tautų sugyvenimo principus, smerkė įvairiausias nacionalizmo apraiškas tiek vyriausybės politikoje, tiek Vilniaus kasdienybėje,

¹⁴ 1918 11 23 Rytų reikalų komiteto posėdžio protokolas, *Archiwum Polskiej Akademii Nauk* (toliau – *APAN*), sygn. III–10, jedn. 228, s. 5 versum; apie lenkų ir lietuvių santykius 1918 m. lapkričio–gruodžio mėn. žr.: J. G i e r o w s k a - K a ł ł a u r, Problemy polskich struktur państwowych, na terenie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, *Rok 1918, Odrodzona Polska w nowej Europie*, red. nauk. A. Ajnenkiel, Warszawa, 1999, s. 137–152; A. K a s p a r a v i č i u s, Kształtowanie się litewskich struktur państwowych i problem porozumienia się z Polską, ten pat, p. 128–137.

¹⁵ 1918 12 05 Rytų reikalų komiteto posėdžio protokolas, *APAN*, s. 11.

¹⁶ Trumparegė Rytinių žemių civilinės valdybos generalinio komisaro Jerzy Osmolowskio kadru politika tapo viena iš Józefo Piłsudskio federacinės politikos pralaimėjimo priežasčių, žr. J. G i e r o w s k a - K a ł ł a u r, Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Kadra i procesy decyzyjne, *Europa nieprowincjonalna...*, s. 40–56.

paskelbė daugybę straipsnių įvairiausiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos aspektais.

Galbūt šis šaltinis taps dar vienu akstinu tirti – kalbant Juliuszo Bardacho žodžiais – daugiapakopę tautinę savimonę, o gal dar vienu paskatinimu parengti monografiją apie nepaprastą, „įnirtingą“ krajojčią.

Ludwik Abramowicz. Polska a Litwa

[Varšuva,] 1916 09 01. Ludwiko Abramovičiaus referatas Władysławui Jaworskiui, Krokuvos vyriausiojo nacionalinio komiteto vicepirmininkui.

MAB Rankraščių skyrius, f. 168 – Marijonas Sviechovskis, b. 34, p. 10–13. Mašinraštis.

Zaszczycony propozycją ze strony JW-nego Pana Wice-Prezesa N. K. N.¹ opracowania dziełka, mającego wykazać opiniji miarodajnej mocarstw centralnych konieczność rozwoju państwa Polskiego w kierunku wschodnim poza granicami terenu etnograficznego polskiego, pragnąłbym wpierv przedłożyć Wielce Szanownemu Prezydjum N. K. N. poniższe moje uwagi, dotyczące kwestiji Litwy historycznej w związku z państwowością polską.

N. K. N. dotychczas nie wypowiedział się w tej sprawie oficjalnie. Nie jest mi wiadomo również, czy posiada ustalony pogląd dla użytku, że się tak wyrażę, wewnętrznego. Można przypuszczać raczej, że określonego programu co do Litwy nie posiada poza ogólnikową tendencją rozszerzenia granic zarysuwującego się w wyniku obecnej wojny państwa polskiego tak daleko na wschód, o ile warunki realne na to pozwolą. Rozwiązanie w tym duchu zagadnienia państwa polskiego usuwa w znacznym stopniu trudności wynikające ze stanowiska restytucji Polski przedrozbiorowej, kładzie wszakże kres stanowczy aspiracjom państwowym polskim na dalszą metę. Korzyść doraźna, wypływająca z przyłączenia mniejszych lub większych obszarów gub. grodzieńskiej i wołyńskiej, nie zrównoważy tej szkody,

¹ Vyriausiojo tautinio komiteto pirmininko pavaduotojas Władysławas Lepoldas Jaworskis rašė dienoraštį, kuris išėjo atskiru leidiniu: *Diariusz z lat 1914–1918*, oprac. M. Czajka, Warszawa, 1997. Apie kontaktus su Ludwiku Abramowicziumi paminėta lakoniškai. Be to, Jogailaičių universiteto bibliotekoje saugomas 1916 m. liepos 28 d. L. Abramowicziaus laiškas L. Jaworskiui, išsiųstas su kažkokiu referatu, jame rašė: „<...> Karštai trokštu, kad gerbiamas Vyriausiojo tautinio komiteto prezidiumas norėtų atkreipti dėmesį į pateiktus referate argumentus ir svarstant nepasielgtų formaliai, kaip dažnai numato darbotvarkė, be abejoj, tai mažai populiarai koncepcija – istorinės Lietuvos savarankiškumo <...>“. Z. S o l a k, min. veik., d. I, p. 323–24.

jaką wyrządzi interesom państwowym polskim nieunikniona w konsekwencji aneksja Litwy etnograficznej przez Niemcy. Zlekceważenie przez naród polski praw słabszych ludów: litewskiego i białoruskiego do stanowienia o swym losie, traktowanie przezeń ziem litewskich i ruskich jedynie jako terenu do ekspansji narodowej, przekreślenie tradycji historycznych dla tak wątpliwego zysku, jakim byłby nabytek pewnej ilości piasków i błot za Bugiem – byłyby błędami nie do wybaczenia, któreby się później mściły stale na dalszym rozwoju państwowym polskim.

Uznanie Litwy historycznej jako całości niepodzielnej – powinno być zasadą polskiej myśli politycznej².

Nie znaczy to oczywiście, by granice Litwy historycznej miały być rozpatrywane, jako coś niewzruszonego od czasu upadku Rzeczypospolitej. Sto lat przeszło panowania rosyjskiego poczyniło znaczne zmiany na terytorjum dawnego W. Ks. Litewskiego, zacierając wśród ludności na kresach wschodnich zwłaszcza, poczucie odrębności narodowej i państwowej. Nie mniej większa część tego terytorjum wraz z dawnymi Inflantami polskimi stanowi dotychczas odrębną całość z wyraźnymi śladami wspólnej a samodzielnej państwowości, której symbolem i pomnikiem trwałym w świadomości ludności pozostało dotąd Wilno, jako stolica kraju. ściśle jest związaną z Litwą również przeważna część gub. Suwalskiej, mimo administracyjnej swej od stu lat przynależności do Królestwa Polskiego, natomiast Obwód Białostocki (powiaty sokólski, bielski i białostocki), wchodzący dawniej w skład województwa Podlaskiego i należący do obszaru etnograficznego polskiego, z Litwą historyczną jest związany luźnie i przypadkowo.

Kwestja państwowości Litwy miałyby znaczenie podrzędne, gdyby istniały widoki odbudowania państwa polskiego po wojnie w granicach historycznych. Wówczas stosunek Polski do Litwy byłby sprawą wewnętrzną i nie wymagałby zapewne odnawiania zamierających tradycji W. Ks. Litewskiego. Najdalej jednak posunięty optymizm nie pozwala żywić nadziei, by mocarstwa centralne, a tembardziej Kongres europejski chciały restytuować państwo polskie aż po Dźwinę. Zamiały Niemiec co do aneksji Kurlandji, żmudzi i Suwalszczyzny są całkiem niedwuznaczne, o ile reszta Litwy etnograficznej zostanie oderwaną od Rosji, również niewątpliwie stanie się łupem Niemiec. Polsce w najlepszym razie, gdyby Rosja nie posunęła się znów na Zachód, może przypaść w udziale część Białorusi (gub. Grodzieńska, powiat lidzki gub. Wileńskiej, skrawki powiatów oszmiańskiego i nowogródzkiego) oraz parę powiatów wołyńskich. Takie rozstrzygnięcie znajduje

² Prasidejus Pirmajam pasauliniam karui L. Abramowiczius nebuvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo šalininkas, M. Römeris 1916 m. liepos 9 d. dienoraštyje pažymėjo „<...> visiškai netikėtai [Ludvikas] tapo nedalomos savarankiškos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išpažintoju“, žr.: ten pat, p. 322.

wielu zwolenników w opinii polskiej, nie orjentującej się dostatecznie w stosunkach geograficznych i etnograficznych Litwy i ludzącej się, że w tej kombinacji Wilno znajdzie się w granicach Polski.

Złudzenie to nie jest oparte na żadnych konkretnych podstawach. Postępowanie władz niemieckich w Wilnie nie upoważnia bynajmniej do tego rodzaju przypuszczeń. Przeciwnie, wyraźna taktyka, faworyzująca ludność litewską i białoruską i stosująca wszelkie ograniczenia względem społeczeństwa polskiego, wskazuje aż nadto wyraźnie na tendencje aneksyjne niemieckie. Jasnym zresztą jest, że skoro Niemcy noszą się z zamiarem anektowania Litwy etnograficznej, nie mogą pomijać Wilna, które leży wprawdzie poza zwartym obszarem etnograficznym litewskim, lecz jest uważane przez Litwinów, jako stolica ich kraju. Oddanie Wilna Polsce, bez żadnej wątpliwości, byłoby ze strony Litwinów przyjęte jako najcięższy cios przeciwko nim wymierzony. I odrazu postawiłby ich w ostrej opozycji względem państwowości niemieckiej, co rzecz prosta, nie może leżeć w interesie Niemiec. Należy przy tym wziąć pod uwagę geograficzne położenie Wilna, które jest tego rodzaju, że wydzielenie tego miasta z obszaru etnograficznego litewskiego utworzyłoby łamaną linię niemożliwą jako granica państwowa. Wszystkie te względy czynią nieprawdopodobnym przyłączenie Wilna do państwa Polskiego, o ile Litwa właściwie zostanie zagarniętą przez Niemcy.

Podział Litwy historycznej, a raczej tej jej części, która zostanie oderwaną od Rosji, między Niemcy i Polską na ogół nie jest u nas widziany niechętnie. Przeciwnie bardzo jest rozpowszechniony pogląd, że Litwa etnograficzna sprawiłaby Polsce tylko kłopot, a więc nawet lepiej, że ją zabiorą Niemcy, gdy tymczasem Białoruś jest doskonałym terenem dla kolonizacji polskiej, gdyż żywioł polski jest tam o wiele liczniejszy i posiada większe wpływy. Pomijając już trudności rozgraniczenia ścisłego między Litwą właściwą a Białorusią ze względu na znaczną rozległość terytorjum o ludności mieszanej oraz ze względu na kwestję Wilna, będącego stolicą obu tych dzielnic, pogląd powyższy nie wytrzymuje krytyki w zestawieniu z danymi statystycznymi.

Wyłączając obwód Białostocki, jako należący do obszaru etnograficznego polskiego i związany historycznie z Koroną, w pozostałych powiatach gub. grodzieńskiej ludność polska nie przewyższa nigdzie 15 proc. (pow. Grodzieński i wołkowyski), w niektórych zaś stanowi znikomą odsetek, jak np. w kobryńskim (2,5 proc.), natomiast w gub. Kowieńskiej, a więc w obrębie Litwy etnograficznej Polacy stanowią 24,3 proc. – w pow. kowieńskim – 18,5 proc., w pow. jezioroskim – 11 proc. I nawet na żmudzi żywioł polski jest liczniejszy, niż w południowej i wschodniej części gub. grodzieńskiej. Mniemanie więc, że wpływy polskości są o wiele silniejsze na Białorusi, niż na Litwie jest oparte na nieporozumieniu. W istocie na całej przestrzeni Litwy historycznej (z wyjątkiem wschodnich do szczętu zrusyfikowa-

nych kresów) wpływy kultury polskiej są wszędzie widoczne, większa wszakże ich intensywność nie da się uzależnić od białoruskiego lub litewskiego podłoża, lecz jest wynikiem mnóstwa najróżnorodniejszych przyczyn, działających w związku z rozwojem państwowym W. Ks. Litewskiego.

Przypuśćmy atoli, że się stanie w myśl owej krótkowzrocznej koncepcji: brać, co się da. Polska otrzyma część Białorusi, zasymiluje ją i skolonizuje. Obszar etnograficzny polski powiększy się o kilkadziesiąt tysięcy kilometrów oraz ludność polska o parę milionów głów. Ani pod względem rozległości ani zaludnienia nie będzie jednak Polska mogła konkurować z dwiema potencjami sąsiednimi: Rosją i Niemcami. O rozszerzeniu więc swych granic w dalszym ciągu siłą oręża, drogą zaboru nie będzie mogła myśleć. Jednocześnie Niemcy, zagarnawszy Litwę i Kurlandję, będą je ze swej strony usilnie kolonizować i germanizować, Rosja zaś z obawy przed wpływami polskimi niewątpliwie przystąpi do energicznej rusyfikacji pozostałej w jej władaniu wschodniej Białorusi, nie cofając się zapewne nawet przed wywłaszczeniem resztek polskości. W chwili więc, gdy Polska doprowadzi do końca swe dzieło polonizacji Białorusi zachodniej, napotka od północy zwarty mur pruski, od wschodu zaś niemniej twardą ścianę wielkorosyjską. Co dalej? Ani wyjścia do morza, ani ekspansji na wschód. I czy drobna Polska etnograficzna wciśnięta między dwa olbrzymy potrafi utrzymać swą niezależność?

Inaczej rzecz się przedstawia, gdy Litwa z Białorusią a więc dawne W. Ks. Litewskie (choćby znacznie uszczuplone) razem z Kurlandją będą stanowiły pewną całość terytorjalną w związku państwowym z Polską. Mało jest widoków, by się to urzeczywistniło już w wyniku obecnej wojny. W dalszej przyszłości może to wszakże nastąpić, ale pod warunkiem, że Litwa nie zostanie rozczwartowaną, a zwłaszcza że Polacy nie przyłożą do tego ręki.

Musimy zająć stanowisko wyraźne i konsekwentne: skoro żądamy dla Polski samodzielnego bytu politycznego, nie możemy stosować innej miary względem Litwy i Białorusi. Cóż z tego, że w naszym pojęciu naród polski stoi na poziomie narodów europejskich, a w stosunku litwinów i białorusinów mamy poważne wątpliwości, ażali należy je uważać za narody, czy tylko za ludy. W opinii niemieckiej polacy uchodzą również za coś niższego; nie brak w prasie niemieckiej głosów, traktujących Polskę jako Hinterland dla Niemiec, podobnie jak publicystyka polska skłonna jest zapatrywać się na Białoruś w stosunku do polski. Rzucone przez Anglię hasło obrony słabych narodów, które znalazło żywy oddźwięk w opinii całego świata – nie może się stosować jedynie do Polski, Belgii i Serbii. Zasada uznania prawa do życia małych narodowości, podkreślona niejednokrotnie w czasie wojny, z którą Niemcy również się liczą, w czasie pertraktacji pokojowych znajdzie niewątpliwie licznych obrońców i będzie ogrywała znaczną rolę przy regulowaniu spraw międzynarodowych. Kongres w Lozannie jest, moim zdaniem, charakterystycznym

tego symptomem. Wyciągnięcie przez Polskę ręki po Białoruś zachodnią spotka się z głośnym protestem przedstawicieli narodowego ruchu Białoruskiego, sięgnięcie po Wilno wywoła krzyk na całą Europę ze strony litwinów. Nie mówiąc już o skutkach moralnych, których nie należy lekceważyć, można wątpić również, by rezultat praktyczny odpowiedział oczekiwaniom. Trudno mieć pewność, by dźwigającej się dopiero z zupełnego poniżenia i niebytu Polsce przyznano prawo zaboru ziem białoruskich. Czyż można dopuścić do takiej kompromitacji, by Polsce rzucono w twarz „Hands off“.

Dla nas jest jedna tylko droga: uznanie i głośne proklamowanie W. Ks. Litewskiego, jako historycznej formacji państwowej. Słabe wprawdzie są tradycje tej państwowości, lecz nie wygasły całkiem. W ciągu tej wojny obudziły się nawet aspiracje niepodległościowe w umysłach przywódców politycznych, litewskich i białoruskich, którym dotąd wystarczył ideał w państwie Rosyjskim. Na początku br. w Wilnie została ogłoszona drukiem w języku polskim, litewskim, białoruskim i żydowskim następująca deklaracja, będąca wynikiem porozumienia miejscowych stronnictw politycznych³:

Uniwersał Konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Dnia 19 grudnia roku 1915 członkowie organizacji Litewskich, Białoruskich, Polskich i żydowskich zawiązali konfederację Wielkiego Księstwa Litewskiego, dążąc wspólnymi siłami ku temu, by ziemie Litewskie i Białoruskie, ongi w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego wchodzące, a obecnie przez wojska Niemieckie zajęte, stanowiły przy nowych warunkach historycznych nierozzerwalną całość na zasadzie usamodzielnienia Litwy i Białorusi w postaci jednostki państwowej, z zagwarantowaniem pełni praw wszystkim narodowościom, pomienione terytorjum zamieszkałym.

W myśl powyższej zasady, skonfederowani apelują do wszystkich narodowości, do wszystkich stanów, do wszystkich istniejących organizacji i do wszystkich Obywateli kraju, by zważywszy na doniosłość wielkiej chwili dziejowej, zapomniawszy wzajemnych uraz, uprzedzeń i niedowierzeń, dla dobra wspólnej Ojczyzny zgłosili swój akces do Konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego.

³ Universalo signatarais tapo: Augustinas Janulaitis, Vaclovas Lastovskis, Antonas Luckievičius, Ivanas Luckievičius, Simonas Rozenbaumas, Dominikas Siemaška, Cemachas Šabadas, Jurgis Šaulys, Jonas Vileišis, Aleksandras Zasztowtas, źr.: R. M i k n y s, Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją igyvendinti 1911–1919 metais, *LAIS*, t. 13, p. 107.

Rada Tymczasowa
Konfederacji W. Ks. Litewskiego

W interesie państwowym polskim leży poparcie jak najgorętsze żądać, zawartych w powyższym Uniwersale. Trudno wprowadzić ludźmi się, aby równorzędnie z państwem polskim powstało niezależne państwo litewsko-białoruskie. Nie jest wyłączona wszakże możliwość utworzenia z ziem litewsko-białoruskich, ewentualnie również łotewskich uwolnionych z pod jarzma rosyjskiego, jakiejś jednostki samorządowej, pozostającej pod protektoratem, czy to Niemiec wyłącznie, czy Niemiecko-polskim, a być może i przy udziale Rosji. Dla nas najważniejszą rzeczą jest niedopuszczenie do aneksji Litwy etnograficznej przez Niemcy i przecięcie tym sposobem raz na zawsze ekspansji państwowej polskiej ku morzu. Jestem najgłębiej przekonany, że w dalszej lub bliższej przyszłości musi nastąpić wznowienie Unji między Polską a owym niezdolnym do samodzielnego bytu państwowego organizmem litewsko-białorusko-łotewskim. Do tego będą zmierzały niewątpliwie celowe wysiłki społeczeństwa polskiego na Litwie⁴, które w nowych warunkach znajdzie dla siebie szerokie i trwałe podstawy rozwoju, z takim wyjściem, najdogodniejszym dla siebie, będą się musieli pogodzić litwini i białorusini, ewentualnie łotysze, a nie będzie również bez znaczenia postawa bałtów, już dzisiaj w osobach wybitnych przedstawicieli snujących projekty federacyjnego państwa polsko-litewsko-nadbałtyckiego. Kto wie, czy jeszcze w wyniku obecnej wojny nie dałby się uregulować stosunek Litwy do Polski na wzór Chorwacji do Węgier? Kto wie, czy nie dałoby się utworzyć z Litwy historycznej jakiegoś państewka buforowego pod berłem którego z Hohenzollernów? Każde rozwiązanie będzie lepsze od podziału jej i aneksji żmudzi i Kurlandji przez Niemcy.

Rozwój państwa polskiego wydaje mi się możliwym tylko w podjęciu przezeń zadania sfederowania ludów, zamieszkałych na pograniczu Wschodu i Zachodu, tego zadania, które zostało zapoczątkowane przez unję Polski z Litwą, a które nie

⁴ L. Abramowiczius nuolat palaikė glaudžius ryšius su Vilniaus aplinka, nerimavo dėl lenkų bendruomenės pozicijos Lietuvos valstybingumo klausimu. Michalui Brensztejnui rašė: „<...> Neturiu jokių iliuzijų lietuvių pažiūrą atžvilgiu, bet nesu sužavėtas ir lenkų bendruomenės Lietuvoje laikysena. <...> Nuo pat pradžių Lenkų komiteto kryptimi buvo polonofilizmas ir toliau nesimato permainų į gerąją pusę. Galima buvo numatyti, kad užsispyrimas dėl to, kad Vilnius priklausio Lenkijai, yra pasmerkimas nesėkmei. <...> Turite viltį, kad kažkas pasikeis į gerąją pusę? Aš, deja, netikiu. Vienintelis veiklos metodas, kuris taikomas nuolat ir be permainų, tai atsišaukimų ir rezoliucijų siuntimas Laikinajai Valstybės tarybai, vėliau Regentų tarybai ir vyriausybei. Ką tuo galima pasiekti? Visi šie popieriai keliauja per įvairias instancijas, kad pabaigoje patektų į mano, kaip referento Lietuvos ir Baltarusijos klausimams, rankas, aš juos kruopščiai sudedu į atitinkamus segtuvus, kur jie saugiai ilsisi <...>“; žr.: L. Abramowicziaus laiškas M. Brensztejnui, Varšuva, 1918 06 10, *Lietuvos istorijos archyvas*, f. 1135 Mokslo bičiulių draugija, ap. 6, b. 1, p. 13–14.

mogło być wykonane ze względu na jego zbytnią przedwczesność. W dokonaniu tego dzieła będzie tkwiła racja bytu państwa polskiego, w przeciwieństwie do imperjalistyczno-zaborczego charakteru Niemiec i Rosji. Idea Jagiellońska nie umarła, mimo nieprzyjazne warunki, które, zdawało się, pogrzebały ją ostatecznie. Żyła ona w naszej świadomości, gdy wyteżaliśmy wszystkie siły w obronie Litwy przed rusyfikacją. Czy wyrzeczemy się jej tak lekko wobec nacisku germańskiego?

Konkludując: należy wyraźnie stanąć na stanowisku uznania odrębności i całości Litwy historycznej (włączając do niej litewską część Suwalszczyzny, a wyłączając natomiast Obwód Białostocki) i poprzeć jak najmocniej żądanie Litwinów i Białorusinów, nie roszcząc ze strony polskiej żadnych pretensji do nabytków terytorjalnych, przeciwnie z naciskiem podkreślając swoje „desinteressement”. W ten sposób pozyskujemy sobie sympatię polityków litewskich i białoruskich (co w chwili decydującej może być ważnym atutem) i szachujemy skutecznie aneksyjne zamiary Niemiec. Jednocześnie należy rozwinąć działalność wydawniczą, wskazującą na konieczność stworzenia buforowego i neutralnego państwa, pomiędzy Europą Zachodnią (do której wchodzi Polska) a Rosją, złożonego z Litwy historycznej i Kurlandji. W tym celu należy przypomnieć światu, że W. Ks. Litewskie było niegdyś państwem samodzielnym, złączonym jedynie unją realną z Polską. Chętniebym się podjął napisania takiej broszury⁵.

1/IX 1916

Ludwik Abramowicz

Andrzej P u k s z t o. Varšuvos kardinolo S. Višinsko universiteto Istorijos ir visuomeninių mokslų fakulteto doktorantas. Moksliniai interesai: Lenkijos istorija, Lenkijos kultūros istorija, XX a. lietuvių-lenkų santykiai, tautiniai santykiai Rytų Europos paribio regione.

El. paštas: andrzej@banga.lt

⁵ Apie šią brošiūrą žinių nėra.